

ցայց տուած դիւանագիտական բարձր կարողութեան՝ հետզհետէ բարձրացաւ քաղաքական ասպարէզին մէջ, նախ իբրեւ Ս. քարտուղար թուրքեան պահմանազլու իւր զծող ֆանձնաժողովին Ռուս — թրքա-

Գաբրիէլ Խ. Նորատուկեան

կան պատերազմէն վերջ, յետոյ անդամ թուրք և ռուս սահմանազլու իւր զծող ֆանձնաժողովին, ապա 1891ին Ս. Գարաուզար Գարատաղի թուրք ղեկավարման, ուսկից յետոյ կը բռնէր ուղղակի վերելքը պետական պաշտօններու Բ. Դրան քով. նախ իրաւագէտ — խորհրդական և ապա Հանրօգուտ շինութեանց Նախարար Գեաւմիլ փաշայի գահլիճին մէջ:

Գաբրիէլ Նորատուկեանի արթուն, խղճամիտ ու ձեռնհաս գործունէութիւնը

հուսկ բարձրացուց զինքը թուրք պետութեան Արտաքին Գործոց Նախարարութեան բարձր պաշտօնին՝ երբ կը վերջանար թուրք և իտալական պատերազմը թրիփուլի մէջ: Կը յաջորդէր Պալքանեան պատերազմը դարձեալ թուրքիոյ կորուստով և Նորատուկեան մին էր անոնցմէ որ զինադարի բանակցութիւնները կատարեցին:

Քեամիլ փաշայի տապալումին հետ Նորատուկեան ալ քաշուեցաւ միալով անկէ վերջ պարզ ծերակուտական:

Թէ որքան խղճամիտ ու շինարար ղեր ունեցած է իր վարած պետական պաշտօններուն մէջ՝ կը վկայեն իր բարեկամներն ու հակառակորդները միանգամայն, և այն բոլոր պատիւներն ու պատուանշանները որոնց արժանացաւ թէ՛ Օսմանեան կայսրութենէն և թէ՛ օտար պետութիւններէ:

Պետականէն զատ ան ունեցած է ազգային բեղուն գործունէութիւն՝ երկար տարիներ. այսպէս 1877-1896 փոփոխակի Ատենապետ Տնտեսական խորհուրդի, Քաղ. Ժողովի և Ազգ. Երեսփ. Ժողովի: Ատենապետ նաեւ շուրջ 23 տարի իգմիբեանց մրցանակին, Սանասարեան խնամակալութեան և այլ ժողովներու:

Իբր գիւանագէտ կը թողու «Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman» 4 հատոր հսկայ գործը ֆրանսերէն լեզուով, այնքան գնահատուած ֆրանսական կաճառէն.

գործ մը որ կ'ամփոփէ Օսմանեան պետութեան կնքած դաշնագիրներուն հաւաքածոն՝ հին ժամանակներէն սկսեալ. և այս իբր կոթող իր անուան:

Տատեաններու, Փորթուգալներու, Սազըզներու և նմաններու կարգին Գաբրիէլ Նորատուկեան ալ կ'աւելնայ Հայ ցեղի պարծանքներուն՝ միջազգային համբաւով:

Նման մեծ կորուստներու համազգային սուգը՝ ողբացեալին նման նոր դէմքերով միայն կրնայ փարատիլ: Այդ է որ կը մաղթենք ի սրտէ:

Հ. ԵՂԻԱ ՓԵՉԻԿԵԱՆ

PROF. MEILLET

Սեպտեմբեր 21ի ժամը 2ին կը վախճանէր հանրածանօթ լեզուաբանը՝ պրոֆ. Meillet, եօթանասուն տարեկանին:

Ծնաւ 1866ին Moulins քաղաքը որու պետական դպրոցին մէջ ուսմունքն սկսաւ: Համալսարանին անդամակից (agrégé) ընդունուած՝ 1899ին իր ուսուցչին Ferdinand de Saussure-ի փոխանորդ կ'ընտրուէր «Բարձրագոյն Ուսմանց Վարժարանին» մէջ հնդեւրոպական բաղդատական քերականութեան աթոռին վրայ և շուտով իրեն յաջորդեց պաշտօնապէս, երեք տարի վերջը աւելցընելով հին պարսկերէնին ուսուցչութիւնը:

Երկրորդ ուսուցչին ալ, Michel Bréalին յաջորդեց 1906ին «Collège de France»-ի մէջ. մինչդեռ երրորդ ուսուցչին Louis Havetին տեղը կ'առնէր միայն 1925ին իբրեւ տնօրէն «Բարձրագոյն Ուսմանց Վարժարանին» չորրորդ ճիւղին (պատմական և լեզուաբանական գիտութեանց ճիւղին): Հայագիտութեան կողմէն Auguste Carrièreին մահէն վերջ կ'անուանուէր ուսուցիչ հայերէն գրաբար և արդի բարբառներուն «Սրեւեկեան Լեզուաց Վարժարան»ին մէջ:

«Արձանագրութեանց և զեղեցիկ դպրութեանց ձեմարանին» անդամ ընտրուեցաւ 1919ին: Մի ի թարեանց ձեմարանին նոյն պէս անդամ էր 1909էն ի վեր: Պերլինի համալսարանը արդէն զինքը 1910ին աւանանած էր «պատուոյ անդամ» (Docteur honoris causa) հետեւեալ վկայութեամբ. «Բաղդատական քերականութեան լրջագոյն հեղինակ, վայելչաձեւ գրող, արժանաւորագոյն դաստիարակ, պատիւ և օրինակ քերականական ուսմանց՝ գաղղիացուց մէջ»:

Այս ասպարէզը կը լրանար թանկագին

գրութիւններով որ լեզուաբանութեան բոլոր ճիւղերուն և հնդեւրոպական լեզուներուն բոլոր ընտանիքներուն կը վերաբերէին: Այսպէս կը գտնենք ի մէջ այլոց. «Հին սրաւերէն բառարանին և արմատաբանութեան ուսումնասիրութիւններ», «Հին պարսկերէնի քերականութիւն», «Յունարէն լեզուին պատմութեան համառոտ տե-

ւութիւն», «Ատտիկեան լեզուին արմատական բառգիրք (Բրոֆ. Ernoutին աշխատակցութեամբ)», «Լատիներէն լեզուին պատմութեան ուղղութիւն», «Գերմանական լեզուներուն ընդհանուր յատկանիւններ», «Լեհերէն լեզուին քերականութիւն», «Սերայ-խրոշարական լեզուին քերականութիւն», «Արդի Եւրոպայի լեզուները», «Հնդեւրոպական բարբառներ» և իբրեւ ընդհանուր բաղդատական քերականութեան գործեր, «Ներածութիւն հնդեւրոպական լեզուներուն լեզուաբանական ուսումնասիրութեան», «Դասական լեզուաց բարբառական քերականութեան ուսումնասիրութիւն» (Պրոֆ. Vendryèsին աշխատակցու-

թեամբ), «բաղդաստական մերոտ պատմական լեզուաբանութեան», «Պատմական լեզուաբանութեան և Բերդաստական լեզուաբանութեան»:

MEILLET ԻՐՈՓԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

Այս հսկայական ասպարէզը հայերէն լեզուն խորին ուսումնասիրութիւնն ալ կը պարունակէր և Meilletի գործունէութեան այս միակ մասը պիտի բաւէր արդէն որեւէ ուրիշի մը՝ համբաւաւոր ըլլալու համար:

Իրօք՝ Պրոֆ. Meillet 1902ին ուսուցիչ կ'անուանուէր հայերէն լեզուի «Արեւելեան լեզուաց վարժարանին» մէջ և այս դերը կը կատարէր մինչեւ 1906, երբ «Collège de France»-ը զինքը կանչեց և հետեւեալ, չափազանց զբաղած՝ ստիպուեցաւ այս ուսուցչութիւնը ձգել: Meillet ոչ միայն զբաւարը խորունկ կերպով ուսումնասիրած էր, այլ նաեւ արդի լեզուին հոգին ալ հասկնալու համար Հայաստան գացած էր և հոն բաւական ժամանակ հաստատուած այգեպանի մը տունը (1891): Քանի մը տարի ետքը նորէն իր սիրելի Հայաստանը կ'երթար գիտական առաքելութեամբ (1902):

Պրոֆ. Meillet «Արեւելեան լեզուաց վարժարանին» ամբողջ հրաժարելով՝ հայերէնի ուսումնասիրութիւնը չէր ձգեր, միայն՝ այլեւս հայերէնը իր պաշտօնական մասնաճիւղը չէր: Իրաւ՝ զբաւարին միշտ մեծ տեղ մը կը նուիրէր բազմաթիւ գերականութեան մէջ և ապացոյց այն է որ դեռ չորս տարի առաջ՝ բախտ ունեցայ հետեւելու իր դասախօսութիւններուն զբաւար հայերէնի բազմաթիւ գերականութեան մասին «Բարձրագոյն ուսմանց վարժարանին» մէջ:

Աւագ, իր գործունէութեան վերջին տարին էր... 1932ին՝ կիսագոտիութիւնը իր ուսուցչական ասպարէզին վերջ կու տար: Սակայն այս ահագին հիւանդութիւնը իրեն առիթ եղաւ մեզի ցուցնելու իր կամքին ոյժը: Meillet հսկայի պէս աշխատած էր իր բոլոր կեանքը, չէր կրնար հանդուրժել որ անդամալուծութիւնը

զինքը նուազեցնէ և այս արգելքով հանդերձ շարունակեց՝ ոչ միայն նոր սերունդին գործունէութեան հսկելու՝ այլ իր սեփական գործն առաջ տանելու, իր առաջին «Գաղական հայերէնի բաղդաստական քերականութեան ուղեցոյցին» ամբողջովին փոփոխուած նոր տպագրութիւն մը վերադ. Հ. Լուդովիկոս վ. Մարիէսի աշխատակցութեամբ պատրաստելով:

Պրոֆ. Meilletի գրած գործը հոյակապ հանգանակ մըն է հայերէն լեզուաբանութեան: 1903 թուականին լոյս կը տեսնէր իր առաջին մեծ երկը հայերէն լեզուի մասին, որ է «Գաղական հայերէնի բաղդաստական քերականութեան ուղեցոյցը» որ բարձրորակ հայագէտը կը յայտնէր, — զիրք մը որ հայերէն լեզուն կը բաղդատէ միւս հնդեւրոպական լեզուներուն հետ, Hübschmann-ի տեսականին հետեւելով, և վերջնական ապացոյց կու տայ թէ հայերէնը հնդեւրոպական լեզուներուն ճիւղին կը պատկանի: Այս գրքին երկրորդ տպագրութիւնը մամուլի տակ է: Քիչ վերջ կը հետեւէին զանազան ուսումնասիրութիւններ, ինչպէս «Հայ աւետարանին քանի մը հին ձեւագիրներու գրչութեան մասին դիտողութիւններ», «Հայկական շեշտուած աւետարաններ»... և նորէն զուտ քերականական գործեր՝ ինչպէս «Հայերէնի բաղդաստական քերականութեան համաձայնութեան մասին հետազոտութիւն», հիւանդի «Altarmenisches Elementarbuch»-ը գերմաներէն լեզուով, որ, թէեւ հեղինակը «տարբերական» անուանեց՝ ամենաբարձր աստիճանի քերականութիւն մըն է:

Այն միջոցին գրած է նաեւ, «Լեզուաբանական ընկերութեան» զոյգ հանդէսներուն մէջ, շարք մը յօդուածներ մանաւանդ քերականական համաձայնութեան մասին՝ որ իր «Altarmenisches Elementarbuch»-ը կը լրացնեն, թէեւ շատերը անկէ առաջ գրուած են: «Ասիական հանդէսը» և «Հայկական ուսմանց հանդէսը» ինչպէս նաեւ բազմաթիւ ֆրանսական և օտար հանդէսներ ընդունեցան իր թանկագին գրութիւնները:

Այսպիսի բարձրորակ գիտուն ուսուցիչ մը ունեցաւ անշուշտ շատ աշակերտներ որոնցմէ քանի մը հոգի արդէն մեծ տեղ գրաւած են լեզուաբանութեան մէջ: Միայն մէկը նշանակելով պիտի գոհանամ, որովհետեւ ասիկա բոլոր հայերուն ծանօթ է. «Գաղական բաղդաստական», «Հայերէն գաղաւթաբարդներուն դասակարգութեան» և մանաւանդ «Արեւմտական բաղդաստական» հեղինակը՝ Հրաչեայ Աճառեան, Երեւանի համալսարանին ուսուցիչը:

Meillet ոչ միայն իր բոլոր հմտութեամբ և հանճարով կ'ուսումնասիրէր հայերէն լեզուն՝ այլ նաեւ մեծ սիրով, որովհետեւ մեծ հայասէր մըն էր և գիտէր թէ ազգի մը մեծութիւնը հպատակներու թիւէն չէ որ պէտք է դատել այլ իբրեւրական գանձէն և կարծեմ որ այս տեսակէտով

տով Եզնիկը կրնայ սեպուիլ իբրեւ հայ հանճարին ամենամեծ «propagandiste»:

Այս սէրն էր որ մղեց Meillet միշտ ջանալու հանրային կարծիքին՝ կամ գոնէ գիտնական դասակարգին՝ ճանչցնել Հայերը և սիրել տալ՝ Հայկական ուսմանց հանդէսին մէջ հրատարակուած յօդուածներու միջոցով: 1922 Գեղարքունիքի Lausanne-ի ժողովին կոչ մը ուղղեց, որով կ'ըսէր թէ Թուրքիոյ հայերուն վիճակը «ամօթ մըն է քաղաքակիրթ աշխարհին համար»:

Բոլոր աշխարհ կ'ողբայ անդարմանելի կորուստը հայագէտ և հայասէր Պրոֆ. Meillet-ի՝ որ եղաւ արդի ժամանակներու եթէ ոչ ամենամեծը, սակայն անտարակոյս ամենամեծ լեզուաբաններէն մէկը:

Փարիզ, 12 չոկտ. 1936

Ֆրէժ. Ֆրէժ

Հ Ի Ն Փ Ե Ր

ԲԵՐԼԻՆ. K... C...ԻՆ

Ո՛հ, պիտի գան արդեօք նորէն օրերն հին, Բաղդաստական օրերն ու գիշերներն հեշտագին. Թէ գառնալով լոկ յիշատակ տխրաբեր, Պիտի տան ինձ թախիժ, ցընորք եւ ստուեր:

Ամանային իրիկուն մ'էր շողողուն, Երբ քեզ ճանչցայ նայուածքին տակ աստղերուն. Կը յիշէս դուն տանիքը ձեր վաղեմի, Ուր մենք նստած կը խօսէինք սիրտ սրտի:

Չեմ գիտեր բախտն ինչպէս զօդեց մեր ուղին Ու իրարու խառնեց այնտեղ մեր հոգին. Մոռցուց վայրկեան մ'արբեցութեամբ կեանքին Տառապանքներն ու կսկիծներն դառնագին:

Գանձ մ'եղար ինձ ու քու գորովը անգին Եկաւ ցօղել թողմած ծաղիկն իմ սրտին. Անքերուդ մէջ գտայ այնքան զօրութիւն Մոռնալու վիշտն ու զսպելու կիրքն հոգւոյն:

Ո՛հ քաղցր էր հոն յամիկներու բոյն վայրի, Խորհրդաւոր ովկեանն անհուն երկընքի. Բոցերն աղօտ երգիքներուն հեռաւոր Մեր շուրջն հոսող սիրոյ ալիքը հըզօր:

Լոյսերն յուշիկ կը մարէին մեր շուրջին, Կ'իջնէր գիշերն օրօրումով մեղմագին: Ո՛հ, թող ցնդի, մեզ ինչ փոյթ էր ամէն բան ձգմարիտ սէրն էր լուսաշող մեր ճամբան:

Խօսէ՛, խօսէ՛ ըսիր յանկարծ ինձի դուն, Փայփայտանքն է ձայնըդ զարնան արեւուն, Բախտը ինձի թարմ հասակէս զլացաւ հայր Չզգաց ճակատս ամբիժ շոյանք մ'եւ արդար:

Այս դիւրաբեկ ձեռքն երբեք մի՛ թողլըքը Որուն եղար անդորրութիւն, նեցուկ, սէր. Միտակ կտրել, ո՛հ կարող չեմ այս ուղին. Երկայն ուղին աստուածային երազին: —

Հոգիս տակաւ կարօտագին ձեզ կ'ապրի Ձեզ կը փնտռէ. կը հարցնէ ամէն մի Սնցնող ժամուն, պիտի դառնամք արդեօք ետ Օրեր անցեալ, յիշատակներ լուսաւէտ:

22-9-1936

Պ. Վ. ՊՅՏԻԿԵԱՆ